

М.І. Панчук

ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕНТИФІКАЦІЮ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

У статті в контексті формування загальнодержавної ідентичності українців йдеться про регіональні особливості цієї ідентичності, її історико-культурні та політичні виміри.

Ключові слова: загальнодержавна/політична ідентичність в Україні, регіональна ідентичність.

Panчук Maj I. The Identifications of the citizens of Ukraine. Regional specificities of historical, cultural, and political identifications of Ukrainians are analyzed in the perspective of formation of common national/political identity.

Key words: political identity in Ukraine, regional identities.

З часу суверенізації та незалежнення України мозаїчністю позначений процес ідентифікації її громадян. У руслі думки В. Євтуха, що «ідентифікація – парасольковий термін, який використовується для відтворення сприйняття (розуміння) самого себе як складної особливої істоти з тими чи тими соціальними, культурними, етнічними маркерами» [1, с. 66], в сучасному українському суспільстві помітними є різні види ідентичності, такі як амбівалентна (суперечлива, мінлива), національна (усвідомлення своєї

належності до тієї чи іншої політичної нації або ж нації – держави), етнічна (співвідношення себе з тією чи іншою етнічною спільнотою), просторово-територіальна (співвідношення себе з конкретним місцем проживання – локальна або ж регіональна), релігійна (співвіднесення себе з тією чи іншою релігією) тощо. Причому такі види ідентичності (національна, етнічна, мовна, релігійна) походять від схожих культурних критеріїв класифікації, часто перекривають і посилюють одна одну. Поодинці або разом вони можуть мобілізувати й підтримувати міцні спільноти. За таких умов, як би не парадоксально це виглядало, мобілізуюче-маніпулятивну роль відіграє ідентичність еліти – кон'юнктурна ідентичність, яку нерідко, як в минулому, так і в наш час, демонстрували і демонструють справжні чи позірні провідники тих чи тих спільнот з метою зайняти престижні для них ніші серед еліти України або й отримати симпатії чи якісь дивіденди в інших країнах.

Досвід регіоналізації України свідчить про домінування в окремих регіонах регіональної ідентичності, тим часом як, наприклад, у Франції та інших країнах регіональна ідентичність існує паралельно, а не за рахунок національної. Такий стан пояснюється не в останню чергу, діяльністю справжньої чи позірної політико-адміністративної еліти регіонів і країни в цілому, впливами політичних партій, громадських товариств, груп інтересів та зовнішніх сил. У цьому контексті має рацію Л. Нагорна, наголошуючи, що «ідентичності (а відповідно й самоідентифікації) формуються й постійно видозмінюються на основі багатьох чинників – як об'єктивних, так і суб'єктивних». Значення останніх – в розумінні цілеспрямованого впливу еліт на формування національної свідомості – не можна недооцінювати. Конструювання ідентичностей – це складний і тривалий у часі когнітивний процес, в якому беруть участь сотні політичних акторів – від владних верхів до голови сільської громади. Забезпечити односпрямованість зусиль у цьому потоці непросто. Але кожен учасник політичного процесу має розуміти, що ресурс ідентичності і її емоційний вплив прямо залежить від міри здорового глузду і налаштованості на конструктивну взаємодію [2, с. 92].

Отже, йдеться про співвідношення об'єктивних і суб'єктивних чинників формування ідентичності. Об'єктивні чинники (природні, історичні, духовні та ін.) при цьому виступають як даність, яка має

враховуватися в спрямованості суспільно-політичних процесів, які, у свою чергу, мали б опиратися на ментальність та історичну пам'ять мешканців того чи іншого регіону. Однак про політику пам'яті Української держави часів її незалежності, що має безпосереднє відношення до проблеми національної ідентичності, можна говорити з великою натяжкою. Спостерігається брак стратегічної визначеності і послідовності, більш того, постійно дається взнаки зв'язок між політичною орієнтацією еліти і маніпулюванням історією, пам'яттю в політичних цілях.

Одним із живучих стереотипів доволі інерційної суспільної свідомості мешканців південно-східного регіону та АПК, що продовжує впливати на формування і збереження регіональних ідентичностей та їх актуалізацію, особливо в умовах маніпулятивної політичної мобілізації, є усталене сприйняття в єдності історії, мови, культури, традицій українців, росіян та білорусів. Упродовж сторіч (з часу колонізації території Дикого поля і до сьогодення), цей стереотип підживлюється владними інституціями та церквою Російської імперії, Радянського Союзу, Російської Федерації та використовується для обґрунтування потреби і становлення політичної єдності українців і росіян (Переяславська рада 1654 р., утворення Союзу РСР 1922 р.) або ж для утримання України в полі геополітичних інтересів Москви (законодавство РФ про захист співвітчизників за кордоном, концепція єдиного «Русского мира») із сподіваннями на об'єднання в майбутньому («Хартія возз'єднання народу Росії, України і Білорусії» – підкреслення наше – Авт.).

Було б некоректним заперечувати очевидний факт, що згадана близькість історії, мови, культури українців і росіян полегшувала їхню життєдіяльність у процесі освоєння Дикого поля, в реалізації їхніх соціально-економічних інтересів, проте з кожним десятиліттям на колонізованих землях став все більше проявлятися політичний чинник – політика Російської імперії, а потім і СРСР, спрямовувалася на забезпечення в цьому регіоні, як і в інших, домінування російської мови, культури, на «обрусіння» краю.

Така політика мала безпосередній вплив на самосвідомість мешканців регіону, їхню самоідентифікацію. З огляду на це, зішлемося на окремі факти, якими оперує соціогуманітористика. Зокрема, визначний дослідник процесу освоєння території Дон-

басу В.О. Пірко дійшов висновку, що упродовж XVI-XVIII століть участь в освоєнні краю брали представники різних етносів, серед яких вихідці з території сучасної України становили 60-70 відсотків [3, с. 180]. А в наступному, XIX сторіччі, наслідком реалізації цілеспрямованої політики Російської імперії стало значне збільшення росіян серед переселенців до Донбасу. 46,7 відсотка всіх переселенців походило з російських губерній, а 37,9 відсотка – з українських [4, с. 86]. За переписом населення Російської імперії 1897 р. більшість населення Донбасу становили малороси (українці) – 62,5 відсотка, великороси (росіяни) – 24,2 відсотка, що було на 10,7 відсотка більше, а малоросів на 12,5 відсотка менше, ніж за даними 10-ої ревізії 1858 р. [5, с. 74-75] Вже у 1865 р., як свідчать матеріали Міністерства державного майна Російської Імперії, царський уряд вважав кількість російських переселенців у Донбас достатньою для «обрусіння» краю [6]. Крім представників російської національності усілякими пільгами й привілеями урядом заохочувалося переселення німецьких колоністів, які вважалися більш благонадійними, аніж представники інших етнічних груп із західних країн. Внаслідок такої цілеспрямованої політики уряду найпомітнішою рисою культури населення Донбасу ставало домінування російської мови, що, у свою чергу, обумовлювало процес формування самосвідомості, а отже, й ідентифікації населення Донбасу.

На таку домінуючу в країні ідеологічну кон'юнктуру у загальному руслі політики русифікації як щодо колонізованих (Дике поле), так і інкорпорованих (Крим) регіонів упродовж століть чутливо реагувала і громадська думка. Найбільш впливова її складова – преса – не тільки бачила а й всіляко підтримувала «прогрес» у реалізації такої політики. Зокрема, літературно-політична газета «Северная пчела» 1834 р. констатувала: «Все пишущие и читающие малороссияне отказались от родного языка; помещики в домашнем быту говорят не иначе как по-русски; одни только чумаки сохранили свое старинное наречие. Малороссийские пань и помещики отказались от своего национального костюма, оделись в петровские фраки и сюртуки, в циммермановские шляпы и фуражки; они хотят быть русскими, не хотят быть похожими на малороссиян..., и все потому, что в высших сословиях нет уже

малороссийского духа» [7, с. 138]. Автори подібних публікацій вважали, що історія, мова та звичаї України збереглись лише в нижчих верствах її народу, а всі інші обрусіли. А тому «к чему создавать литературу в таком народе, который утратил свою особенность, свою частную физиономию» [7, с. 138]. Згадаймо при цьому, не вдаючись до деталізації, численні акти Російської імперії та СРСР, спрямовані на заборону і обмеження української та винищування російської мови. Наслідки такої політики даються взнаки і сьогодні. У національній доповіді НАН України «Національний суверенітет України в умовах глобалізації», підготовленої науковцями кількох інститутів академії за редакцією видатних вчених (академіки Гесць В.М., Левенець Ю.А., Жулинський М.Г., Лібанова Е.М., Мамутов В.К., Пахомов Ю.М., Шемшученко Ю.С.), констатується, що «Україна успадкувала деформовану мовну ситуацію, яка характеризується мовною деетнізацією (русифікацією) не лише значної частини національної більшості, а й майже усіх (крім поляків, угорців та румунів) національних меншин, перебування мов деяких з них на межі зникнення».

Консервування деформованої мовної сфери характеризує й сучасну політику держави. За ширмою узгодження потреб мовних груп криється намагання закріпити пріоритетне становище тієї мови, яка використовується правлячими колами Російської Федерації для завоювання домінуючих позицій в інформаційному просторі, у духовному і культурному житті України. «Спроби на законодавчому рівні закріпити деформований стан мовної сфери, до яких вдаються провладні політики, – зазначають автори доповіді, – несе в собі перспективи не мовного компромісу, а мовної фрагментації країни, оскільки, по-перше, орієнтовані не на досягнення індивідуальної дво- чи багатомовності кожного громадянина, а на поділ України на різні мовні частини, а по-друге, відкривають інформаційний простір російськомовних регіонів для зовнішнього впливу, у т.ч. ідеологічного, і, навпаки, відчужують його від загальноукраїнського простору» [8, с. 39]. Не сприяє така мовна політика і формуванню загальноукраїнської державницької ідентичності.

Не сприяє консолідації українського соціуму й інформаційна експансія північно-східного сусіда, джерелами якої є представники державних, політичних, наукових, культурно-освітніх, релігійних

та інших інституцій. Попри певну специфіку їхніх інформаційних матеріалів, що вкидаються в інформаційний простір Росії й України, їх об'єднує антиукраїнська спрямованість. Ілюстрацією такої спрямованості серед величезної кількості інформаційних маніпулятивних матеріалів, що заповнили мережу Інтернету, може бути наступний: «Вступая в геополитическую борьбу за Украину, русским принципиально, критически необходимо сначала доказать, что Украина – исконно-русская земля. А завоевание и контроль ее – не завоевание вовсе, а защита. Да и не Украина это никакая, а самая что ни есть Малороссия. Теоретически все грамотно. Язык объявить диалектом, уже хорошо внедренный концепт «братского народа» заменить на «ветвь единого народа», несогласных назвать галичанами – теоретически все не трудно, тем более, работа в этом направлении ведется давно» [9].

У цьому випадку залишимо поза увагою цілий ряд відвертих українофобських тверджень (про них вже йшлося і далі буде йти мова), а зупинимось на двох: 1) «несогласных назвать галичанами» і 2) «работа в этом направлении ведется давно». Як перше, так і друге з них підтверджує публікація Д. Табачника «От Риббентропа до майдана» (московські «Известия», вересень 2009 р.). «Как показала уже Великая Отечественная война, а затем и развитие постсоветской Украины, галичане практически не имеют ничего общего с народом Великой Украины ни в ментальном, ни в конфессиональном, ни в лингвистическом, ни в политическом плане, – писав він. – У нас разные враги и разные союзники. Более того, наши союзники и даже братья – их враги, а их «герои» (Бандера, Шухевич) для нас – убийцы, предатели и пособники гитлеровских палачей». «Между тем, хотя история и не имеет сослагательного наклонения, большей части сегодняшних проблем можно было избежать, если бы Галичина в 1939 году была включена в СССР на правах самостоятельного субъекта. Не говоря уже о том, что в 1945 году ее можно было бы безболезненно вернуть Польше.

Тем не менее в любом, даже самом плохом, решении или событии есть и зерно хорошего. По крайней мере последние двадцать лет сосуществования украинцев и галичан показали, что государство, возводимое на насильственно навязываемых галицийских идеологемах и чуждых украинцам ценностях, которые не разделяет

большинство населения, становится нежизнеспособным. Последние же пять лет галицийского засилья так близко подвели государство к грани, за которой крах, распад, гражданский конфликт, что галичане должны быть сами заинтересованы покинуть если не Украину, то по крайней мере ее властные институты» [10].

Отже, така «робота» ведеться не тільки з Росії, але, на жаль, і в Україні. До неї залучені й окремі політичні сили, що ностальгують за радянським минулим, і деякі інтелектуали, що хизуються і водночас маніпулюють своєю ерудицією. Упродовж усіх років незалежності в Україні було і є немало політичних сил («ЗУБР» – За Україну, Білорусію, Росію, «За Союз», Русский блок, КПУ та інші), готових поступитися державним суверенітетом заради відновлення нового міждержавного об'єднання. Як і немало політиків, байдужих до історичної, мовної, культурної самобутності українців, ладних поставити під сумнів сам факт незалежності України. «Для більшості з тих, кому зараз за 30, тобто на час набуття Україною незалежності було 15 і більше років, – пише один з них, – очевидно, що сучасна українська держава – багато в чому історична випадковість, породжена розламом цивілізацій, протиставленням наддержав і економічних систем, ситим отупінням радянської безвільної номенклатури» [11, с. 35].

В Україні таким чином живиться дуалізм ідентичностей. З одного боку, конструюється мовна, культурна, релігійна ідентичність, а з іншого боку, продовжується процес пошуку ідентичності загальнонаціональної (державницької). Причому, якщо перші з названих ідентичностей є продуктом стихійного (у тому числі як примордалістського, так і політичного) вибору самоідентифікації громадян, то загальнонаціональна ідентичність ускладнюється її «східноукраїнським» і «західноукраїнським» вибором та геополітичною орієнтацією на Європейський Союз чи то на Митний, або ж Євразійський Союз. За роки незалежності України відбувалися зміни, що суттєво впливали на процес самоідентифікації громадян держави, однак кристалізація загальноукраїнської ідентичності все ще залишається суспільним ідеалом. До того ж, сучасне українське суспільство набуває нові канали міжпоколінської трансляції міфів та ідентифікаційних установок. Бачимо це, наприклад, у визначенні українцями свого громадянства.

Як показують дослідження Інституту соціології НАН України, національно-державницька ідентифікація громадян держави, як визначальна в процесі консолідації політичної української нації, далека від свого завершення. У свідомості, пам'яті значної частини громадян тією чи іншою мірою, залежно від регіону проживання, все ще проявляється туга за радянським минулим. Громадянами колишнього Радянського Союзу передусім вважають себе 0,9 % етнічних українців Заходу країни (33,3% росіян), 4,0% українців Центру (27,0% росіян), 5,8% українців Півдня (17,2% росіян), 10,5% українців Сходу (26,1% росіян) [12, с. 367]. У той же час, як свідчить дослідження «Research & Branding Group» (липень 2011 р.) Україну вважають своєю Батьківщиною 99,1% жителів Західного регіону, 99,6% – Центрального та 88% – Південно-Східного. А на питання, «чи пишаються респонденти тим, що є громадянами України», за тим же дослідженням, позитивну відповідь дали відповідно 86,3%, 79,5% і 60,2% респондентів. Не вважають себе патріотами України 12% респондентів Західного регіону, 14,6% – центрального та 24,8% – Південно-Східного регіону. Суттєві регіональні відмінності спостерігаються у відповідях респондентів і на питання щодо втрат чи здобутків України в результаті набуття державної незалежності. Якщо в Західному регіоні 23,5% респондентів вважають, що Україна внаслідок усамостійнення більш втратила, ніж здобула, то в Південно-Східному регіоні таких 56,7% [13].

Наведені результати соціологічних досліджень свідчать про досить помітні в українському суспільстві регіональні особливості ідентифікаційних маркерів громадян країни. З урахуванням мовних, релігійних, політичних та інших складових самоідентифікації мешканців регіонів слід погодитися з російським дослідником О. Міллером. Він пише про західноукраїнську і східноукраїнську ідентичності. Наголошує, що «ситуація такого дуалізму ідентичностей ненормальна, тимчасова і має вирішитись перемогою якоїсь однієї з цих ідентичностей в масштабі всієї України» [14, с. 100]. Подібну думку висловлює й український політолог і публіцист І. Лосєв. Він відкидає рекомендації окремих науковців і політиків, щоб у нас у кожному регіоні були свої історичні традиції, своя історична пам'ять і свої герої. Він переконаний, що дві принципово різні історії, дві різні історичні пам'яті принципово інші свята та

інші герої неминуче і неодмінно призведуть до виникнення двох різних національних ідентичностей, а відтак і двох різних держав. «Є такі принципові питання, де не можна примирити чорне і біле, де переможе або одне, або інше, – пише він. – У нашому випадку або переможе україно-центрична позиція, або комуно-імперська. *Tertium non datur*» [15]. На нашу думку, стан дуалізму ідентичностей, про який пише О. Міллер, як і стан «третього не дано» І. Лосева, Українська держава приречена пережити. На це має бути спрямована зважена і ефективна гуманітарна політика держави, поки що кон'юнктурно мінлива політика пам'яті та поки що і не задекларована політика ідентичностей. Для влади всіх рівнів, яка покликана оберігати суверенітет, самостійність і цілісність держави, згуртовувати український соціум заради соціально-економічного прогресу, нейтральність у вирішенні цих доленосних проблем недопустима, а створення спільної історичної та духовно-культурної основи для формування єдиної загальнодержавної ідентичності громадян України – громадянський, патріотичний, моральний імператив для всіх, хто щиро опікується майбутнім і держави, і народу.

Не перебільшуючи значення окремих пропагандистських центрів і структур, нерідко з іноземним фінансуванням, діяльність яких має здебільшого прихований антиукраїнський характер, зауважимо, що вирішення проблем суверенності та цілісності країни, єдності українського соціуму цілком і повністю залежить від чіткої визначеності політики держави, зваженості схвалюваного законодавства, заяв і дій представників політичної та інтелектуальної еліт України. На жаль, у силу різних обставин, досягти бажаного не завжди вдається. Досить згадати при цьому розгляд Верховною Радою України відомих Харківських угод, закону про основи мовної політики, згадану вже оцінку Д. Табачником місця Галичини і галичан в історії України, звернення значної частини депутатів Верховної Ради до Сейму Польщі про оцінку Волинської трагедії. У цьому контексті певне сум'яття викликають публікації того ж Д. Табачника «Утиный суп» по-українски. Беседы с украинским политикомом: диалог с глухими» (Харків. – 2009), В. Корнилова «Донецко-Криворожская республика. Расстрелянная мечта» (Харків. – 2011) та книжка знаного в Європі вченого-археолога, академіка НАН України П. Толочка «Украина в оранжевом интерьере» (К. – 2012).

Звичайно, кожен громадянин України, на скільки йому дозволяє знання історії, політична орієнтація та сумління і причетність до долі країни і її народу (громадян України будь-якої етнічності – Авт.), має право на власну оцінку історичного минулого та власне бачення майбутнього країни. Таке ж право мають і політики та суспільствознавці, державні чиновники та депутати, починаючи від А. Александровської, І. Богословської та О. Бондаренко і завершаючи В. Ющенком, В. Януковичем та А. Яценюком. Сповна скористався таким своїм правом і П. Толочко. Тож не будемо вступати в дискусію з ним щодо ідеологічно-політичної спрямованості згаданої книжки. Він виходить далеко за межі «оранжевого інтер'єра» України. Тут і «наша і не наша історія» і «слава шведським визволителям», і «пам'ять про війну в суверенній Україні», і «якою Росією нас лякають», і «чим не догодив українським націонал-патріотам Патріарх Кирило», і «російська мова – спільна культурна спадщина Росії і України», і багато чого іншого в непогрішимому викладі автора. Цю «непогрішимість» продемонструємо лише кількома фактами. На стр. 156 книжки він пише, що «російська мова в Україні є ...другою рідною для більшої частини українців». Академіку НАН України, певно, недоступні результати Всеукраїнського перепису населення 2001 р. За даними цього перепису, «російську мову назвали рідною 29,6% (14,3 мільйона) населення, що на 3,2 відсоткових пункти менше, ніж у 1989 році. Крім росіян, найбільше таких осіб серед греків (88,5%), євреїв (83,0%), німців (64,7%), білорусів (62,5%), татар (58,7%), грузинів (54,3%), вірмен (43,1%), азербайджанців (37,8%)» [16, с. 11].

Статистичний характер, здавалося б, не підвладний світоглядній інтерпретації, має і наступний факт. Серед земель, які, на думку П. Толочка, «заселені переважно росіянами», і які були включені до складу Радянської України, він називає Донбас. При цьому відсилає читача до згаданої публікації В. Корнілова, в якій про етнічний склад населення Донецько-Криворізької республіки взагалі не йдеться, але є інше: «Отцы-основатели ДКР, – твердить В. Корнілов, – никогда не помишляли об отделении от Российской Федерации и планировали стать ее автономным субъектом» [17, с. 14]. Інших мотивів відсилки П. Толочком читачів до

публікації В. Корнілова ми не бачимо. Тим часом, за переписом населення Російської імперії 1897 р. (сподіваємось, що результати цього перепису мають бути доступними академіку), більшість населення Донбасу становили малороси (українці) – 62,5 відсотка, великороси – 24,2 відсотка [5, с. 102-105]. Усі наступні переписи населення в Україні, у тому числі і перепис 2001 року, показували чисельну перевагу в регіоні українців.

І нарешті, ще один пасаж П. Толочка. «Даже и после двадцатилетнего независимого существования говорит о единой духовно-культурной идентичности украинского народа (підкреслення наше – Авт.) невозможно. Фактически, он продолжает быть разделенным на три основных субэтнуса: центрально-северо-украинский, западно-украинский и юго-восточно-украинский» [18, с. 14]. Автор не наводить жодного з аргументів, чому ж не можна говорити про єдину ідентичність українського народу, як не подає і критеріїв, за якими він визначає вигадані ним три субетноси українського народу (підкреслення наше – Авт.). В Україні, як визнано етнологією, існує кілька субетносів української нації – бойки, гуцули, лемки, поліщуки, русини та ін. Що ж до дуалізму ідентичностей, про які пише О. Міллер, то цей дуалізм має завершитись не перемогою однієї з них, а перемогою загальноукраїнської національної (в розумінні: Україна – нація = держава) ідентичності.

Опосередкованим критерієм національної (державницької) ідентичності громадян України можна розглядати їхню зорієнтованість на майбутнє держави. Зокрема, як свідчить соціологічне дослідження, проведене кілька років тому в 129 населених пунктах Київським інститутом проблем управління ім. Горшеніна, значна частина респондентів ставлять під сумнів унітарність (неподільність) держави.

На питання «Яким Ви уявляєте політико-адміністративний устрій України через 20 років?» 45,8% респондентів відповіли – унітарна держава, водночас 12,1% бачать Україну федерацією економічно самостійних республік з єдиним політичним центром, 7,7% респондентів вважають, що Україна розділиться на кілька самостійних незалежних держав, 7,4% – буде у складі іншої держави, 6,2% – буде конфедерацією самостійних держав, що об'єднані спільними економічними та політичними інтересами.

Підставами такої орієнтації респондентів на перспективу були названі, у тому числі етнічні, соціально-економічні, історичні, культурні, природні особливості регіонів та вплив зовнішніх факторів, тобто ті чинники, вплив яких на формування етнічної, національної та інших ідентичностей не підлягає сумніву. Залежно від закоріненості згаданих особливостей у тому чи іншому регіоні проявляється й мозаїка регіональних ідентичностей та їх співвідношення з ідентичністю національною (державницькою).

Уже в період перебудови та розпаду СРСР його адепти докладали чимало зусиль для мобілізації етнічних росіян у неросійських республіках (поза межами РРФСР), наголошували на етнополітичній небезпеці для них суверенізації республік СНД. Сьогодні ця небезпека, за їхнім переконанням, виявляється у «забороні» російської мови, нищенні російської культури, обмеженні інформаційних потреб тощо.

Ще одним важливим аспектом міжнаціональних відносин, що безпосередньо впливає на ідентифікацію громадян країни, є суперечності між 1) новоутвореними на просторах колишнього СРСР державами, 2) національними меншинами в них, 3) зовнішніми національними вітчизнами, до яких меншини «належать» за етнічністю, а не за правом громадянства. Такі тріадичні взаємини в країнах – нащадках СРСР проаналізував Р. Брюбейкер [19]. Він наголошує на суперечці, конфлікті інтересів складових цієї тріади. Погоджуючись із висновком Р. Брюбейкера, все ж відзначимо, що консенсус між ними залежить від політики їх еліт, від спрямованості цієї політики. Україна немало зробила для справжнього відродження і українського етносу, і численних етнічних спільнот країни. Цьому сприяло ухвалення Верховною Радою низки законодавчих актів, імплементація у вітчизняне законодавство міжнародно-правових актів щодо прав і свобод національних меншин України, укладання угод про співробітництво у цій сфері України з державами, які мають діаспори в нашій країні.

Та консенсусні взаємини згаданої тріади залежать не лише від новоутворених країн-нащадків СРСР, включно з Україною, а й від національних меншин у них (ній) та зовнішніх національних вітчизн цих меншин. Зважаючи на численні діаспори росіян у новостворених країнах, Р. Брюбейкер звертає увагу, що «існують оче-

видні причини для зосередження на Росії та росіянах – пише він, – ... Якщо представляти Росію як несправедливо усічену, принижено велику державу, то вона є потенційно ревізійською державою... Наявність близько 25 мільйонів росіян у неросійських державах-нащадках, гігантська військова потуга Росії й унікально радикальний упадок статусу, що його пережили як нові російські меншини, так і ключові сегменти російської еліти в Росії, можуть зробити ревізійську Росію потенційно набагато серйознішою загрозою регіональній та навіть глобальній безпеці, ніж інші держави-нащадки» [19, с. 69-70].

Після публікації Р. Брюейкера появились й інші відтінки цієї тріади, які впливають на самоідентифікацію громадян України. Це, зокрема, законодавчі акти, ухвалені в останні роки в країнах, які мають діаспори в Україні – Польщі, Угорщині, Російській Федерації.

У Польщі таким актом є Закон про Карту поляка, схвалений Сеймом 2007 р. Карту поляка пропонується отримати тим громадянам України, хто зможе підтвердити, «що принаймні один з батьків (батько або мати), дідусь чи бабуся або ж прадід та прабабуся (обоє) були польської національності або ж мали польське громадянство». Власнику Карти поляка надається право безкоштовно отримувати візу на довготривале перебування та легальну працю в Польщі, займатися підприємницькою діяльністю та здобувати освіту на тих же умовах, що й громадяни Польщі, користуватися безкоштовною медичною допомогою та певною знижкою на залізничні квитки тощо. Відзначене безумовно розширює коло потенційних претендентів на Карту поляка з-поміж громадян України. З 2008 по 2012 рік Карту поляка отримали 46,1 тис. громадян України. Водночас значно зросла кількість тих, хто вивчає польську мову та історію. Наприклад, кількість студентів київської школи Жако, яка спеціалізується на підготовці для отримання Карти поляка, за останні кілька років зросла на 20 відсотків. А кількість бажаючих вивчати польську мову в столичному Польському Домі за п'ять років збільшилась вдвічі [20].

Не можна не враховувати і процес трудової міграції, який є загальносвітовою тенденцією. У випадку ж України він посилюється тривалою суспільно-політичною, економічною нестабільністю,

високим рівнем корумпованості усіх сфер, важливих для життєдіяльності особи. Доки ситуація у Республіці Польща залишатиметься привабливішою у порівнянні з Україною, доти найбільш соціально активна частина українців польського походження, переважно молодого і середнього віку, намагатиметься самореалізуватися там, де їхня праця матиме вищу ефективність і оплату, а вони самі – кращі можливості професійного зростання, кращий соціальний і медичний захист, якіснішу освіту і можливості культурного розвитку.

У січні 2011 р. в Угорщині оголосили про видачу угорських загальногромадянських паспортів етнічним угорцям, які проживають на території інших країн. Умови для отримання угорського громадянства мінімальні: несудимість, базове знання угорської мови чи угорське походження. Причому поняття «походження» досить умовне: достатньо, щоб хтось із найближчих родичів народився на території, що належала Угорщині до 1920 р. або в 1938-1945 роках. А ще раніше, 2003 р., Угорщина зробила перший стратегічний крок до повернення закордонних угорців на історичну батьківщину. Цим кроком стала масова і безкоштовна видача так званих «зелених паспортів». Цей документ мав право отримати будь-який громадянин іншої держави за наявності лише одного з трьох чинників: 1) бути членом будь-якого угорського національно-культурного товариства (лише на Закарпатті діє більше десятка таких товариств: від «Національно-культурної спілки угорської інтелігенції Закарпаття» до «Спілки угорських бібліотекарів»); 2) володіти угорською мовою на розмовному рівні (для цього не доводилося складати іспиту, достатньо лише продемонструвати знання мови чиновникам, які приймали документи на оформлення «зелених паспортів» і 3) бути членом сім'ї будь-якої особи, яка відповідає одній з перших двох вимог.

Приймати документи і видавати «зелені паспорти», які друкувалися і оформлялися в Угорщині, були уповноважені ті самі національно-культурні товариства. Ці посвідчення не давали якихось серйозних преференцій, а лише 90% знижку на проїзд територією Угорщини на будь-яку відстань двічі на рік, право навчатися в угорських вузах із значною знижкою і пільгами при вступі тощо,

однак ажіотаж за ними був аналогічний тому, яким є зараз для отримання справжніх паспортів.

Безпосереднє відношення до росіян України мали і мають нормативно-правові акти Російської Федерації. Це, зокрема, федеральний Закон «О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом» (ухвалений Державною Думою 1999р., із багатьма змінами, внесеними у наступні роки) [21] та «Государственная программа по оказанию содействия добровольному переселению в Российскую Федерацию соотечественников, проживающих за рубежом», (затверджена Указом Президента РФ від 22 червня 2006 р.), до якої в наступні роки також були внесені зміни [22]. Насамперед, звертає на себе увагу досить довільне визначення поняття «співвітчизник». У редакції Закону від 23 липня 2010 р. «співвітчизниками є особи, які народилися в одній державі, проживали або проживають в ній і характеризуються ознаками спільності мови, історії, культурної спадщини, традицій, звичаїв, а також нащадки вказаних осіб по нисхідній лінії...», а також особи, «які зробили вільний вибір на користь духовного, культурного і правового зв'язку з Російською Федерацією, родичі яких по прямій висхідній лінії раніше проживали на території Російської Федерації, у тому числі: особи, які мали громадянство СРСР, проживають в державах, які входили до складу СРСР, і отримали громадянство цих держав або стали особами без громадянства». З цього визначення «співвітчизник» виходить, що будь-який громадянин України може ідентифікувати себе як співвітчизник. Згідно з цим законом співвітчизники правомочні розраховувати на підтримку Російської Федерації в забезпеченні своїх основних свобод і громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і у своїх діях, спрямованих проти проявів дискримінації за ознаками раси, роду, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, належності до співвітчизників, майнового стану чи будь-яких інших обставин. Таке, знову ж таки, довільне, всеохоплююче трактування сфер можливого застосування норм закону РФ щодо співвітчизників відкриває широкі можливості політичної спекуляції навколо проблем, як реальних, так і вигаданих, які

врегулюються законодавством України та на врегулювання яких спрямовується дія згаданого Закону Російської Федерації.

Вказані та інші нормативно-правові акти країн-сусідів спрямовані на активізацію різнопланової діяльності діаспорних об'єднань, збереженню етнічної, мовної, релігійної ідентичностей громадян держави іноетнічного походження, що цілком правомірно. Та водночас за таких обставин, по-перше, нівелюється значення, втрачається пріоритетність загальнодержавної національної ідентичності, покликаної консолідувати поліетнічний український соціум, по-друге, актуалізується своєрідна регіональна ідентичність, що формувалася історично під впливом соціально-економічних, політичних, культурно-освітніх, інформаційних та інших чинників.

Для розуміння ситуації в Донбасі, південно-східних областях і АРК слід розглянути проблему: російська меншина в Україні – Україна – держава – нація і Росія як зовнішня національна вітчизна українських росіян. Очевидним є той факт, що росіяни в незалежній Україні (8934,1 тис. осіб, або 17,3 відсотка всього населення) відчували певний психологічний дискомфорт, пов'язаний із законодавчим унормуванням їхнього статусу як національна меншина, у той час як українці стали титульним етносом держави. Сталися й відчутні для представників усіх національностей України зміни (не завжди логічні) у соціально-економічній, політичній, культурно-освітній, інформаційній, релігійній сферах суспільно-політичного життя країни, що безпосередньо зачіпали індивідуальні і колективні права, запити та інтереси громадян. Їх задоволення/незадоволення виступало своєрідним маркером ставлення населення до нової держави, його самоідентифікації.

Попри декларовані заяви Москви і Києва про дружні взаємини держав і народів, про стратегічне партнерство, в Російській Федерації все чіткіше простежується консолідація різних (провладних, політичних, громадських, близьких до науки та засобів масової інформації тощо) сил, які вважають непорозумінням, випадковістю унезалежнення України, заперечують самобутність та самодостатність культури та мови українського народу, пропагують етнологічну єдність росіян, українців і білорусів та історично обумовлену необхідність і неминучість їхнього державного «возз'єднання».

У цьому плані особлива увага приділяється південно-східним регіонам України. Одним з численних підтверджень цьому може бути міжнародна науково-практична конференція «Донбасс в евразийском проекте», що відбулася у жовтні 2012 р. в м. Донецьк. У роботі конференції взяли участь представники як російських, так і українських рухів та організацій – «Интернациональная Россия», «Донбасс за евразийский союз», «Донецкая республика» та інших. «Участники конференции заявляют о своей основной задаче – создании «Евразийского Союза» как единственно реального и способного вывести народы постсоветского пространства на путь подлинного и всеобъемлющего развития... В качестве первого шага на этом пути может стать проект первичной консолидации системообразующих будущей союз стран и народов, представленный «Хартией воссоединения народа России, Украины и Белоруссии». Присоединяясь к инициаторам Хартии, мы требуем проведения трехстороннего одномоментного общенационального референдума в указанных странах. Донбасс может и должен стать стартовой площадкой и опорным регионом для запуска подлинного евразийского проекта (підкреслення наше – Авт.). Будучи геополітичним і історическим продуктом і наслідием русскої лінії розвитку, наш край представляє собою оптимальну міжрегіональну модель майбутньої інтеграції. Наш регіон – органієческая часть Русского мира, эпицентр Новороссии – последнего оплота и залога единства Украины и России. В нынешних условиях актуальной становится проблема превращения Донбасса из сугубо социально-экономической реальности в политический фактор. Руководствуясь принятым Верховной Радой Украины Законом о всеукраинском референдуме, участники конференции требуют от высшего руководства страны создать необходимое условие, подготовить и провести общенациональный референдум по вопросу о присоединении Украины к Таможенному (а в перспективе – и Евразийскому) союзу. Таким образом, будет организовано и зафиксировано всенародное волеизъявление по одной из ключевых тем современного развития нашего общества», – сказано в тексті резолюції [23].

Оцінюючи значення згаданої конференції, представник «Евразийского союза молодежи» (Російська Федерація), помі-

чник депутата Держдуми Росії Є. Федорова Андрій Коваленко заявив, що «після прийняття резолюції (конференції – Авт.) ми сформуємо оргкомітет з підготовки до референдуму за вступ України в Євразійський союз і навколо нього вже надалі і буде розгортатися і експертна, і організаційна робота».

Доречно зауважити, що новий імпульс активізації подібної «роботи» дали рішення першого (листопад-грудень 2004 р.) та другого (березень 2008 р.) з'їздів депутатів всіх рівнів у Сєвєродонецьку. На цих з'їздах сталася маніпулятивна актуалізація важливих проблем суспільно-політичного розвитку України. Йшлося, зокрема, про насильницьку українізацію, дискримінацію російськомовних громадян країни і необхідність піднесення статусу російської мови, про фальсифікацію історичного минулого України, про можливість проведення референдуму щодо зміни адміністративно-територіального устрою країни [24]. Певною специфікою етнополітичних процесів позначені й інші регіони України, розвиток яких відбивається на конструюванні загальнодержавної ідентифікації громадян країни. Йдеться, насамперед, про АРК, Буковину та Закарпаття. Ці процеси вимагають постійного моніторингу органів влади та науковців, а їх спрямованість має регулюватися Концепцією етнополітики держави, її політикою пам'яті та політикою ідентифікації. Поки-що, на жаль, опрацювання та удосконалення цих актів Верховною Радою України, інститутами центральної та регіональної влади значно відстає від динаміки етнополітичних процесів в Україні.

-
1. Євтух В.Б. Етносоціологія: довідник. – К. – 2011. – С.66.
 2. Нагорна Лариса. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. – К. – 2011. – С. 92.
 3. Пірко В.О. Заселення Донеччини у XVI-XVIIIст. – Донецьк. – 2003. – С.180.
 4. Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С. 86.
 5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи: 1897. Екатеринославская губерния. – Т. XIII. – СПб. – 1904. – С. 74-75; Харьковская губерния. – Т. XVII. – СПб. – 1904. – С. 102-105.
 6. ЦДАВО України. – Ф. 442. – Оп. 815. – С.463. – Арк. 4; С.151. – Арк. 55.

7. Цит. за: Александровский И.С. «Украинский вопрос» на страницах периодических изданий второй четверти XIX в.// Русские об Украине и украинцах. – СПб. – 2012. – С.138.

8. Національний суверенітет України в умовах глобалізації. Національна доповідь (НАН України). – К. – 2011. – С. 39.

9. Письма русскому другу: восточная Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: reznichenko-d.livejournal.com/

10. Табачник Д. От Риббентропа до майдана // Режим доступу: <http://izvestia.ru/news/353329>

11. Табачник Д. «Утиный суп» по-украински. Беседы с украинским политиком: диалог с глухими. – Харьков. – 2005. – С. 35.

12. Панчук М.І. Політологічні розвідки. – К. – 2012. – С. 367.

13. «Украинцы и их страна». Общенациональное исследование [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rb.com.ua>

14. Прошлое и историческая память как факторы формирования дуализма идентичностей в современной Украине // Политическая наука. – 2008. – №1. – С. 100.

15. Лосев Ігор. Цілісність України і плюралізм регіональних історій. Режим доступу: <http://www.3republic.org.ua/ua/ideas/11752>

16. Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К. – 2003. – С. 11.

17. Корнілов В. Донецько-Криворожская республика: расстрелянная мечта. – Харьков. – 2011. – С. 14.

18. Толочко П. «Украина в оранжевом интерьере». – К. – 2012. – С. 14.

19. Брюбейкер Роджерз. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі (переклад з англійської). – Львів: Кальварія, 2006. – С. 69-70.

20. Тимків Кароліна. Из украинцев в шляхтичи // Кореспондент. – 2013. – 4 октября (№39).

21. Федеральный закон «О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ruvek.ru/?module=docs&action=view&id=63>

22. Государственная программа по оказанию содействия добровольному переселению в Российскую Федерацию соотечественников, проживающих за рубежом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fms.gov.ru/programs/fmsuds/>

23. Донбасс - становление Евразийского Союза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rusmir.in.ua/pol/3350>

24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oblrada.lg.ua/tag/severodonetskii-sezd>